

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä

Tiina Onikki

Julkaisija: Gaudeamus. Oy Yliopistokustannus University
Press Finland. Helsinki 2000
Julkaisu: Merkillinen merkitys/ toim. Anu Airola, Heikki J. Koskinen,
Veera Mustonen
ISBN 951-662-785-4
s. 85-114

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Tiina Onikki

**MISTÄ MIELI MERKITYKSEN
TUTKIMUKSEEN?
Kognitiivisen kielentutkimuksen
merkitysnäkemyksestä¹**

In many ways, cognitive linguistics is more cognitive in its orientation than other fields in cognitive science precisely because it seeks to understand the contents, and not just the architecture, of human cognition. (Gibbs 1996: 49 - 50.)

Tiede tuottaa välillä pettymyksen siksi, että se ei pysty suoraan vastaamaan kysymykseen, joka maallikosta on kiinnostava ja tärkeä. Tällaisia ovat kysymykset siitä, mitä merkitys on, millainen on sen suhde kieleen ja ajatteluun ja mikä on kielen ja ajattelun suhde. Luoko kieli maailmankuvaamme vai päinvastoin? Jälkimmäiselle kysymykselle on annettu kielitieteellinen muotoilu kielellisen suhteellisuus-hypoteesin eli Sapirin-Whorfin hypoteesin nimellä (ks. esim. Leino 1987; Lucy 1992a: 11- 68). Edvard Sapir (1884- 1939) ja Benjamin Lee Whorf (1897- 1941) olivat intiaanikielten tutkijoita ja Sapiria pidetään myös yhtenä amerikkalaisen strukturalismin isistä. He törmäsivät tutkimuksissaan kielten erilaisuuteen, ja siksi heidän nimeään kantava hypoteesi korostaa kielten eroja. Hypoteesin mukaan kasvaessamme tietyn kielen puhujiksi me samalla totumme tapaan, jolla tuo kieli luokitaa maailmaa. Kyseessä on luonnollistumisprosessi: havaitsemme helpoimmin kielemme tarjoamat kategoriat. Ne tarjoutuvat meille ikään kuin ainoina luontevina tapoina käsitteistää kokemuksemme, ja meidän on vaikea tai peräti mahdoton vapautua kielemme ohjausvaikutuksesta. Suhteellisuushypoteesi sisältää siis deterministisen ajatuksen, että kieli vaikuttaa ajattelutapoihin. Sen sijaan

se ei kerro, kuinka kielen kategoriat ovat syntyneet, vaikka sen yhteydessä viitataan kieliyhteisöön ja kulttuuriin eroihin.

Suhteellisuushypoteesista on versionut kirjallisuutta ja lähdekriittikiä, josta käy ilmi, etteivät Sapir ja Whorf sanoneet kaikkea sitä, mikä nykyisin heidän nimissään kulkee (ks. Gumperz-Levinson 1996; Lucy 1992a). Pätemättömäksi on muun muassa osoitettu hypoteesin vahva tulkinta, jonka mukaan olisimme tietyn kielen vankeja. Murtaahan jo kaksikielisyys jyrkintä tulkintaa. Heikompaa tulkintaa - sitä, että kieli vaikuttaa ajatteluun, vaikkei täysin rajoita sitä - on puolestaan vaikea muotoilla selkeästi lähestyttäväksi tutkimusongelmiksi. Vielä ei ole kehitetty keinoja, joilla kokonaisten kielten maailmankuvaa voitaisiin luotettavasti vertailla. On mahdotonta sanoa, missä määrin kukin kieli edustaa yhtä yhtenäistä maailmankuvaa. Yhtä hyvin kieli on luokitussysteemien systeemi, joka mahdollistaa erilaisia luokitustapoja. Samasta asiointilasta voidaan puhua eri tavoin, eri ilmauksin ja luokituksin.

Kieltä ja ajattelua on myös vaikea eristää toisistaan sillä tavoin, että niiden välistä suhdetta voitaisiin tutkia. Joissakin tutkimuksissa on pyritty vertailemaan esimerkiksi sijaintisuhteiden havaitsemista ja muistamista kielellisiin eroihin (ks. Lucy 1992a,b). Niiden tulokset antavat tukea suhteellisuushypoteesille. On esimerkiksi kieliä, kuten australialaiskieli guugu-yimithirr, jotka käyttävät pelkästään absoluuttista ilmansuuntien tyyppistä asteikkoa sijaintisuhteiden ilmaisuun. Näiden kielten puhujat myös havaitsevat ja muistavat sijaintisuhteet toisin kuin ne joiden kielessä on sellaisia suhteellisen sijainnin ilmauksia kuin "edessä", "takana", "vasemmalla" ja "oikealla". (Foley 1997: 215-225, Haviland 1993; Levinson 1992, 1996: 180-183, 1997.) Dan Slobin (1996) on puolestaan korostanut näkökulmaa "thinking for speaking": ainakin kieltä prosessoidessamme meidän on jäsennettävä asiointilat ja kertomus siten kuin käyttämämme kieli edellyttää. Kieliopillisissa rakenteissa ja niiden suosimisessa on kieltenvälisiä eroja, jotka heijastuvat myös kerronstrategioihin. Esimerkiksi englanti suosii prosessien ja väylien kuvausta. Espanja taas suosii tilojen ja sijaintien ilmauksia, jolloin siirtymien väylät jäävät pääteltäviksi. Tämä heijastuu lokatiivisten relatiivilauseiden ja partisiippien suosimisena. Slobin on vertaillut kertomuksia, joita erikieliset lapset ja aikuiset tuottavat samasta kuvasarjasta. Seuraava esimerkki ilmentää kerronstrategioiden eroa englannin ja espanjan välillä (Slobin 1996: 84):

1. The boy climbed the tree. 'Poika kiipesi puun.'
2. El niño está subido en el árbol. 'Poika on kiivenneenä puussa.'
3. Poika kiipesi puuhun.

Slobinin mukaan voidaan puhua kieltenvälisistä retoristen tyylien eroista, jotka siis heijastavat sitä, mihin asiointilojen puoliin on kielen kielipiillisen rakenteen vuoksi kiinnitettävä huomiota kieltä prosessoitaessa.

Kielitieteen eri koulukunnat ovat muotoilleet oman näkemyksensä kielen ja kognition suhteesta. Valtavirtauksen maineessa on viime vuosikymmeninä ollut Noam Chomskyn (1957) alkuun panema generativismi, joka korostaa ihmisen kielikyvyn synnynnäisyyttä. Näkemys kuuluu myös modulaarisuus: kielikyky on ihmisen kognition erillinen osa-alue ja se jakautuu edelleen muun muassa automiseen syntaksiin. Kielen muotorakenne on tämän näkemyksen mukaan itsenäinen ja erillinen suhteessa merkitysrakenteeseen (ks. esim. Chomsky 1968; Piattelli-Palmarini 1980). Generativismin hengenheimolainen on Ray Jackendoffin (1983, 1992) muotoilema konseptuaalinen semantiikka, joka keskittyy merkitysrakenteen tutkimiseen. Sen mukaan kielen merkitysrakenne paljastaa ihmisen käsite-rakenteen, koska ne ovat yhtä ja samojen rajoitusten alaisia. Kieltä tutkimalla paljastetaan käsite-rakenteet,

Kognitiivinen kielentutkimus syntyi 1980-luvun alussa USA:ssa chomskylaisen generativismin haastajaksi. Sekin on nimensä mukaisesti kiinnostunut kielen ja kognition suhteesta, mutta näkee kielen yhteydessä ihmisen muihin kognitiivisiin kykyihin. Se korostaa niiden prosessien samankaltaisuutta, jotka vaikuttavat kieltä prosessoitaessa ja esimerkiksi aistihavainnossa. Tällaisina kognition perusprosesseina mainitaan esimerkiksi vertailu ja kuvion erottuminen taustasta sekä samankaltaisuuksien erottamiseen perustuva analoginen päättely (Langacker 1987: 12- 13, 1991a; Talmy 1988; ks. myös Leino 1993; vrt. Itkonen 1997b: 74). Toistaiseksi ratkaisemattomana pidetään kysymystä siitä, missä määrin kieli on erillinen kognition osa-alue ja mikä kaikki siinä on synnynnäisen kielikyvyn tuottamaa.

Kognitiivinen kielentutkimus edustaa funktionalistista näkemystä vastakohtana generativismin formalismille, joka korostaa muodon autonomiaa. Funktionalismin mukaan kieli määräytyy niistä funktioista, merkitystehtävistä, joita kielellisillä symboleilla on ihmisten

välisessä vuorovaikutuksessa. Samalla kognitiivisen kielentutkimuksen lähestymistapa on väljässä mielessä fenomenologinen: merkitystä tarkastellaan sen kannalta, kuinka maailma ilmenee ihmisen tietoisuudessa (Johnson 1987: xxxvii; vrt. esim. Heinämaa 1996). Keskeinen lähtökohta on ajatus siitä, ettei kielen luokkia ole mielekästä tarkastella irrallaan ihmisen kognitiosta. Kieli on symbolien järjestelmä ja symbolissa ilmausasu, muoto välittää merkitystä. Siksi ilmaustason muotoluokkiakin on syytä tarkastella siltä pohjalta, millaisia merkityksiä ne välittävät. Syntaksi ei ole autonominen suhteessa merkitykseen. Ja merkitys puolestaan määräytyy ihmisen tavasta olla maailmassa. Merkitysluokat selittyvät sen pohjalta, kuinka ihmisen aistihavainto rajaa kokemusmaailmaamme ja kuinka kulttuurit jäsentävät maailmaa.

Tarkastelen seuraavassa lähemmin sitä, millaisia tulkintoja kielellinen merkitys saa kognitiivisen kielentutkimuksen kehityksessä. Kognitiivinen kielentutkimus on yritys taittua kielellisen merkityksen kuvaukseen pikemmin kuin ratkaisu kysymykseen kielen ja kognition suhteesta. Kognitiivisen kielentutkimuksen piirissäkin eri tutkijat lähestyvät merkityksen kuvausta erilaisista näkökulmista, jolloin myös kysymystä kielen ja kognition suhteesta tulkitaan eri tavoin. Toisaalta kehitellään kielentutkimuksellista analyysia merkityksen kuvaamiseksi, toisaalta etsitään erilaisia menetelmiä, joilla voitaisiin testata hypoteeseja kielen ja kognition suhteesta. Tarkastelen seuraavassa lyhyesti kumpaakin näkökulmaa. Ensin kuitenkin esittelen suuntauksen yhteisiä lähtökohtia.

Ei muotoa ilman merkitystä, ei merkitystä ilman mieltä²

Kielitiede on saavuttanut suurimmat edistysaskeleensa kielelliseen muotoon keskittyvällä analyysilla. Tieteen pelisääntöihin kuuluu objektiivisen todennettavuuden vaatimus, joka tulee ilmeisimmin täytettyä ilmaustason analyysissa. Kuitenkin muodon ja merkityksen yhteys on kielellisessä merkissä erottamaton, kuten korosti muun muassa strukturalismin isä Ferdinand de Saussure (1983 [1916]). Kielellinen muoto välittää merkitystä siten, että muotoasun erot heijastavat merkityseroja. Siten kielellisen muototasonkin analyysi nojaa merkitysten erotteluun.³ Tämän vuoksi merkityksen kuvaus on kielitieteellisten teorioiden koetinkivi.

Kielitieteellisiä analyyseja on yleensä pidetty sitä elegantimpina mitä pelkistetyimmäksi merkityksen kuvaus on niissä saatu supistettua. Kuvaus törmää kuitenkin kohtaan, jossa merkitystä ei saa puristettua yksi yhteen -suhteeseen muodon kanssa. Tällaiset ongelmat on yleensä pyritty eristämään muotoon keskittyvässä analyysissa semanttiseen komponenttiin tai pragmatiikan roskaporiin. Merkityksestä yritettiin chomskylaisen generativismin aallonharjalla 1950-luvun lopulta 1980-luvun taitteeseen selviytyä sijoittamalla se kielitieteen ydinalueen ulkokehälle. Tutkimus keskittyi lauserakenteeseen eli syntaksiin. Sittenmin ovat nousseet uudestaan pinnalle sellaiset kielitieteen suuntaukset, jotka pyrkivät nostamaan merkityksen kysymykset kielitieteen keskiöön.

Kognitiivinen kielentutkimus on näistä uudehkoista suuntauksista voimakkaimmin korostanut kielitieteellisen merkityksen tutkimuksen eli semantiikan asemaa. Kognitiivinen kielentutkimus syntyi koulukuntana 1970-luvun lopulla USA:ssa ja 1980-luvulta lähtien se on levinnyt myös Eurooppaan. Euroopassa se on mielletty 1800-luvulta juontuvan filologisen tradition jatkajaksi ja uudistajaksi. Kyse ei siis ole upouusista keksinnöistä eikä yhtenäisestä koulukunnasta, joka soveltaisi yhtä yhtenäistä kuvausmallia. Suuntaus on pikemminkin yhteinen foorumi kielellisestä merkityksestä eri tavoin kiinnostuneille tutkijoille. Heitä yhdistää ainoastaan kognitiivinen sitoumus. Sen mukaan kielellistä merkitystä on mielekästä tarkastella nimenomaan ihmismielen ilmiönä, erottamattomassa yhteydessä ihmisen kognitioon. Tämän vuoksi kielentutkimuksellisen tiedon ei tulisi olla ristiriidassa sen kanssa, mitä muilla tieteenaloilla tiedetään ihmisen kognitiosta (vrt. Lakoff 1990: 40). Pалаan tuonnempana siihen, kuinka tämä sitoumus lunastetaan.

Kognitiivisen koulukunnan ominaisluonne täsmentyy muutaman vastakohta-asetelman avulla, USA:ssa sitä on leimannut oppositio-asema chomskylaiseen generativismiin. Koulukunnan johtohahmot Ronald W. Langacker ja George Lakoff ovat entisiä generatiivisia semantikkoja. He pettyivät 1970-luvulla yrityksen tuoda taso osaksi syntaksikeskeistä kuvausta. Langacker alkoi vuonna 1976 kehittää omaa semantikkakeskeistä kuvausmalliaan, jonka nimi oli aluksi tilakielioppi, *space grammar* (ks. myös Leino 1988). Sittenmin nimi vaihtui kognitiiviseksi kieliopiksi (*cognitive grammar*). Tämä kuvausmalli tarjoaa täsmällisen kuvauskaluston sellaiseen kieliopin kuvaukseen, jossa kieliopilliset rakenteet nähdään semanttisesti motivoituviksi.

Langacker julistaa kielinäkemyksiä, jossa muodon ja merkityksen suhde voidaan nähdä paljon, monivivahteisemmin ja laaja-alaisemmin kuin syntaksikeskeisessä ydinkieliopin kuvauksessa on ollut tapana.

The distinction between semantics and pragmatics (or between linguistic and extra-linguistic knowledge) is largely artificial, and the only viable conception of linguistic semantics is one that avoids such false dichotomies and is consequently encyclopedic in nature. (Langacker 1987: 154.)

[S]emantic structures are regarded as conceptualizations shaped for symbolic purposes according to the dictates of linguistic convention, (—) Meaning is a mental phenomenon that must eventually be described with reference to cognitive processing. (Langacker 1987: 97- 98.)

Langacker ei kuitenkaan täysin irrottaudu perinteestä vaan lähestyy perusteoksissaan *Foundations of Cognitive Grammar I-II* (1987, 1991b) kielen rakennetta paljolti tutuista syntaksikeskeisistä kysymyksenasetteluista ja antaa esimerkit generativistien tapaan etupäässä englannin kielestä. Perinteiset kieliopillisen rakenteen kuvauskysymykset on käännetty kognitiivisen kieliopin semanttista motivoitumista painottaviksi vastauksiksi. Kuvaus koskee kielellisiä rakenteita eikä Langacker näe prosessoinnin kuvausta lingvistin tehtäväksi (ks. myös Langacker 1997: 239- 240). Hänen työnsä avaa kuitenkin merkittävän mahdollisuuden myös radikaalimpaan kielentutkimuksen uudistamiseen. Joitakin merkkejä tällaisista pyrkimyksistä onkin ilmaantunut. Ennen niiden tarkastelua mainitsen toisesta vastakohta-asetelmasta, joka kumpuaa kielifilosofian perinteestä.

Kielellä on edustumansa fysikaalisessa todellisuudessa (ihmisaistien tavoitettavat ääniaallot, viittomat havaittavina eleinä ja kirjoitusmerkit sekä toisaalta kognition neuraalinen perusta). Lisäksi se on väistämällä osa ihmisen kognition mentaalista toimintaa, sen prosesseja ja representaatioita. Sitä kautta se avautuu myös ihmisen tietoiselle mentaalille kokemusmaailmalle. Mutta kieli ei ole yksittäisen ihmismielen yksityinen kokemus, vaan vuorovaikutuksessa omaksuttava ihmisten välinen intersubjektiivinen toimintatapa. Siten kieli on sosiaalisen todellisuuden ja ihmisyhteisön käsitemaailman ilmiö. Kielellinen merkitys kuuluu siis niin ihmismielen mentaaliin käsitteistykseen kuin sosiaaliseen vuorovaikutukseenkin ja näiden välityksellä myös abstraktiin käsitemaailmaan. Eri tutkijoilla on yleensä taipumus painottaa jotakin näistä. On hyvin perusteltua korostaa kielellistä merkitystä mentaalisenä käsitteistykseenä, koska kognitiolla

on välttämätön välittävä rooli kielen symbolinluonteen tulkitsijana (vrt. Itkonen 1997b; Langacker 1997).

Näkemyksmerkityksestä ihmismielen käsitteistyksestä on todennettavuuden kannalta ongelmallinen. Tiede kun on keskittynyt objektiivisesti todennettaviin faktoihin ja ihmismieli taas on subjektiivinen ja yksilöllinen. Osittain tämän vuoksi on kannatusta saanut sellainen looginen semantiikka, jossa tarkastellaan kielen ja maailman suhdetta ikään kuin suoraan, eliminoimalla tarkastelusta ihmismieli tulkitsevana ja välittävänä tekijänä. (Ks. Saariluoman artikkelin jakoa merkki- ja käsitesemantiikkaan tässä teoksessa; kielen ja maailman suhteen erilaisista kielifilosofisista tulkinnoista ks. esim. Kusch-Hintikka 1988.) Juuri tällaista asennoitumista vastaan halutaan tuoda kognitiivinen kielentutkimus. Sen mukaan kielen kategorioita voi selittää vain suhteessa ihmisen kognition toimintaan. Merkitys heijastaa ihmisen aistien suoma tapaa kokea maailma, kulttuurista jäsenystä ja vuorovaikutus tapoja. Kognitio on siis tässä yhteydessä ymmärrettävä laajasti: paitsi aistihavaintoja toiminnan tavat, myös kulttuuri ja vuorovaikutustavat ovat representoituina ihmisen kognitiiossa ja kognition luonne rajoittaa niiden mahdollisia ilmenemismuotoja. Tutkimus kohdistuu kielellisen käsitteistykseen siihen osaan, joka kielen vuorovaikutuksellisen luonteen vuoksi on intersubjektiivisesti jaettava kulttuurisesti yhteistä käsitteistystapaa (Johnson 1987; Lakoff 1987: 157- 373).

Minkälaisiin kielen kuvauksiin ja selityksiin sitten tähdätään kognitiivisessa kielentutkimuksessa? Tutkimusperinteestä juontuu kahtalaisuus, jonka myötä luonnehdinta "kognitiivinen" saa eri tavoin painottuvia sisältöjä. Suuri osa kognitiivisista kielentutkijoista nojaa suuntauksen keskushahmojen Langackerin ja Lakoffin tapaan perinteeseen kielentutkimukselliseen analyysiin. Toisaalta suuntauksen parissa nostaa yhä voimakkaammin päätään vaatimus psykolingvistiksestä näytöstä, evidenssistä, jos kerran kieli halutaan nähdä suhteessa kognition toimintaan. On herännyt tarve kehittää uudentyyppisiäkin koeasetelmia ja yhdistää analyysiin psykolingvististä ja neuropsykologista tietoa. Tällainen tutkimus edellyttää laajempaa kognitiota tutkivien tieteiden tuntemusta kuin perinteinen lingvistin koulutus tarjoaa. Siksi tutkijat hakeutuvatkin enenevässä määrin monitieteiseen tutkimusyhteistyöhön. Tarkastelen seuraavaksi kognitiivisen kielentutkimuksen kumpaakin haaraa.

Kognitiivisen semantiikan voi nähdä Dirk Geeraertsin (1988b) tapaan jatkona sille eurooppalaiselle lingvistisen semantiikan perinteelle, jonka juuret juontuvat Wilhelm von Humboldtiin (1767- 1835). Se kytkeytyi 1800-luvun historioivana kautena etymologiaan ja merkityksenmuutosten tutkimukseen ja oli luonteeltaan psykologisoivaa. Strukturalismin perintöä on pyrkimys laajempiin kielen järjestelmää koskeviin yleistyksiin. Hypoteesina on, että merkityksen muutokset ovat motivoituja ja ne toteuttavat yleistendenssejä, jotka toistuvat samankaltaisina sanaston eri osissa ja eri kielissä. Sanasemantiikan tutkimusperinne tarjoaa runsaasti materiaalia, joka voitaisiin tulkita uudelleen kokonaisvaltaisemmasta näkökulmasta.

Keskeisin periaate koskee luokittelua ylipäänsä. Kielen luokat ovat osoittautuneet sumea- ja liukuvarajaisiksi. Kieltä käytettäessä on kuitenkin tehtävä jyrkkä joko-tai -valinta sen suhteen, luokittaako asiain-tilan tietyllä ilmauksella vai ei. Kieli siis pakottaa ilmaustasolla jyrkkärajaisiksi nominaalisiksi kategorioiksi symbolit, joiden tarkoitteet eivät muodosta kokemusmaailmassamme jyrkästi rajautuvaa homogeenista joukkoa. Kysymykseksi nousee siten se, kuinka kielellisten symbolien merkitystaso tulisi kuvata. Perinteisesti on korostettu sitä, että kielen järjestelmässä merkitys ja muoto hakeutuvat yleensä yksiyksiseen suhteeseen: yhdelle ilmaukselle on kuvattu vain yksi merkitys (ks. esim. Anttila 1977: 55- 56 ja siinä mainitut lähteet). Merkitystä on kuvattu esimerkiksi merkityspiirteinä, jotka on tulkittu välttämättömiksi ja riittäviksi ehdoiksi. Kaikki tarkoitteet olisivat siis tasavertaisia luokan jäseniä ja jokaista jäsentä kuvaisivat samat merkityspiirteet. Samalla on pyritty mahdollisimman harvapiirteiseen analyysiin, mahdollisimman laajoihin yleistyksiin, joissa kuvataan vain välttämättömimmät luokkia erottavat piirteet. Esimerkiksi piirteet 'höyhenetön' ja 'kaksijalkainen' eivät kuitenkaan tunnu riittävilta kuvaamaan leksemin ihminen merkitystä. Ja toisaalta piirre 'kaksijalkainen' ei päde kaikkiin ihmisiin (ks. esim. Lyons 1977: 317-335).

Kognitiivisen semantiikan luokittelunäkemyksen keskeiset vaikutteet on otettu kognitiivisesta psykologiasta, varsinkin Eleanor Roschin (mm. 1977a,b, 1978) luokittelua koskeneista tutkimuksista. Rosch osoitti koeasetelmillaan, että konkreettisten olioiden ja niitä nimeävien substantiivien luokitteluperusteena vaikuttaa prototyypisyys. Luokan jäsenet eivät ole tasavertaisia vaan luokasta paljastuu muita

keskeisempi tai keskeisempiä mallijäseniä. Niitä koskevat arviot ovat reaktioaikatesteissä nopeampia kuin luokan perifeerisempiä jäseniä koskevat arviot. Koehenkilöt reagoivat nopeammin esimerkiksi väitteeseen "Varpunen on lintu" kuin väitteeseen "Strutsi on lintu". Eri koehenkilöiden mallijäsenet eli prototyypit käyvät merkitsevässä määrin yksiin. Kyse on siis kulttuurin jäsenten yhteisistä luokitustavoista. Roschin mukaan näyttäisi siltä, että luokkaan kuulumisen ratkaistaan vertaamalla perifeerisempiä jäseniä mallijäsenten ominaisuuksiin.

Roschin kokeista on vedetty varsin pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Prototyyppijäsennyksen idean on katsottu soveltuvan myös abstraktien substantiivien, verbien ja kieliopillisten rakenteiden kuvaukseen. Samalla kysymys prototyypin tulkinnasta on noussut kriittisen tarkastelun kohteeksi (ks. Geeraerts 1988a; Taylor 1989; Tsohatzidis 1990). Prototyyppisyyttä on sovellettu kielellisten luokkien kuvaukseen siten, että siihen on yhdistetty Wittgensteinin (1953) ajatus perheyhtäläisyydestä. Prototyyppi ilmentää luokan tyypillisiä piirteitä ja niiden muodostamaa holistista kokonaisuutta. Muut luokan jäsenet muistuttavat joitakin piirteillään prototyyppiä, mutta ei tarvitse olla yhtäkään piirrettä, jonka kaikki luokan jäsenet jakaisivat. Samankaltaisuudesta voi muodostua ketju, joissa jäsen B muistuttaa prototyyppiä piirteiltä x, y ja z, jäsen C muistuttaa B:tä puolestaan piirteiltä z ja v ja jäsen D vain piirteeltä v. Näin luokan perifeerisen jäsenen ei ääritapauksessa tarvitse edustaa ainoatakaan prototyypin tyypillistä ominaisuutta. Välittävistä jäsenistä voi muodostua sekundaarisia prototyyppisiä, jotka motivoivat perifeerisempien jäsenten kuulumisia luokkaan.

Kieli elää kieliyhteisön kulttuurisena perintönä ja sen merkitykset määrittävät intersubjektiiivisesti vuorovaikutuksessa. Useimmat kielen ilmaukset ovat monimerkityksisiä eli polyseemisiä. Polysemiassa vaikuttaa myös historiallisesti selittyviä suhteita, jotka eivät välttämättä elä kielenkäyttäjien kielitajussa. Tällaiset etymologiset suhteet ovat usein selvimpiä esimerkkejä ketjuista, joissa yhdellä alamerkityksellä ei ole suoraa suhdetta nykypuhujalle tuttuihin merkityksiin. Esimerkiksi *kynän* nykyinen kirjoitusvälineen merkitys on yhteydessä vanhaan sulan ruodon alaosan merkitykseen tarkoitteen historian välityksellä: kynä oli nimeämisensä aikoihin sulkakynä. Polysemian jäänneenä on saman kantasanana johdosten muodostamassa johdospesyessä merkitykseltään eriytnyt verbi *kyniä*. Prototyypitkin muuttuvat historian kuluessa.

Prototyypikuvaus kuvaa merkitysluokan sisäistä heterogeenisuutta ja eroa keskeisempien ja perifeerisempien jäsenten välillä. Lisäksi se näyttää luokkien sumearajaisuuden. Viime kädessä kielenkäyttäjät valitsevat kussakin puhetilanteessa, kuuluuko marginaalinen jäsen luokkaan vai ei. Kielen käyttö on luovaa ongelmanratkaisua. Vaikka prototyypikuvaus korostaa kielellisten luokkien avoimuutta, se on kuitenkin keino säilyttää muodon ja merkityksen yksiyksisyys - tosin hienopiirteisempänä kuin välttämättömiin ja riittäviin ehtoihin perustuvassa kuvauksessa. Kielellisen ilmauksen polysemian oletetaan joka tapauksessa muodostavan sisäisesti motivoituvan kokonaisuuden, vaikka ilmauksella voi olla erillisiä alamerkityksiä. Motivoituvat merkityssuhteet eri alamerkitysten välillä luovat polyseemisenkin ilmauksen merkityksestä yhtenäisen kokonaisuuden.

Tutkimus kartoittaa niitä merkityssuhteita, jotka kuvastavat alamerkitysten välistä yhteyttä. Tällaisia ovat ainakin metonymia (4a), metafora (4b, 5,7c), mielikuvaskeeman muunnos (6,7a-b) ja verbien argumentti rakenteen semanttisten roolien muunnokset (7-8; ks. Norvig-Lakoff 1987; vrt. Airola 1995).⁴

- 4.a. vallanperijän nousu valtaistuimelle
- 4.b. nousu valtaan
- 5.a. Elämä on vuorelle nousua.
- 5.b. Suomi nousuun!
- 6. Reitin ensimmäinen nousu on jyrkkä.
- 7.a. Veikka nousi vuoren viikossa.
- 7.b. Vuori nousi 8700 metrin korkeuteen.
- 7.c. Korko nousi prosentin viikossa.
- 8.a. Hän maksoi hilavitkuttimesta omaisuuden.
- 8.b. Hilavitkutin maksoi omaisuuden.

Kognitiivisen semantiikan merkitysnäkemys korostaa merkityksen motivoituvan ruumiillisesti ja kokemuksellisesti. Tältä pohjalta oletetaan, että myös polyseemisen ilmauksen alamerkitysten välillä vallitsee merkityssuhteita, jotka motivoituvat kokemuksellisesti ja kytkevät kategoriaa yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Johnson (1987) ja Lakoff (1987:440- 443; 1990) olettavat, että kielellisessä merkitysjäsennyksessä vaikuttaa mielikuvaskemaattisia perusjäsennyksiä. Polysemia perustuu heidän mukaansa osin mielikuvaskeemojen muunnoksiin, jotka ovat sidoksissa ihmisen aistien tapaan jäsentää kokemusta ja kulttuurin

tapaan tulkita kokemuksellisia kokonaisuuksia. Voimme hahmottaa esimerkiksi liikkuvan olion liikeradan väyläksi. Tällainen mielikuvaskaeman muunnos heijastuu kielen polysemiassa muun muassa seuraavanlaisessa verbien argumenttien vaihtelussa: *Hän nousee vuorelle - Polku nousee vuorelle* (vrt. 6 ja 7a). Edellisessä esimerkissä subjektina on liikkuva olio (*hän*) ja verbi kuvaa sen liikerataa, jälkimmäisessä subjektina on väylä (*polku*) ja verbi kuvaa sen ulottuvuutta (vrt. myös 7a ja b; ks. myös Raukko 1994:54- 57). Tällaisten hahmotuksen vaihteluiden kartoitus on vasta alkutekijöissään samoin kuin sen tutkiminen, kuinka polysemian tendenssit kytkeytyvät aistihavaintoon ja kognition laaja-alaisempiin prosesseihin sekä toisaalta kulttuuriin jäsennyksiin.

Kielen läpäisevä merkityslaajentumien tyyppi on myös metafora. Metaforan lähde- ja kohdealuetta yhdistää samankaltainen perusjäsenitys. Kulttuurissamme toistuu esimerkiksi erilaisissa ilmauksissa näkyvä metafora *rakkaus on tulta: Lemmen liekki leimahtaa, rakkaus syttyy, rakkaus sammuu, tunteet viilenevät*. Näin rakkauden käsitteistämiseen siirtyy kokemuksemme palamisprosessista: alku (kuumeneminen ja syttyminen) - intensiteetin vaihtelu ja huippu (leimuaminen) - vääjäämätön loppu polttoaineen loppuessa (sammuminen ja jäähtyminen). (Vrt. Kövecses 1989:46-49.) Lakoff ja Johnson (1980; Lakoff 1990) ovat esittäneet oletuksen, että ihmisen abstraktista käsitteistyksestä ja päättelystä suuri osa, ellei peräti kaikki, on metaforista siirtymää konkreettisemmilta käsitteistykseen alueilta abstraktimmille alueille. Heidän ideoistaan on versonut tutkimus, joka kartoittaa eri kielissä ja kulttuureissa ilmeneviä konventionaalisia metaforisia käsitteistystapoja (ks. <http://cogsci.berkeley.edu/metaphors>). (Ks. myös esim. Nikanne 1992; Onikki 1992.)

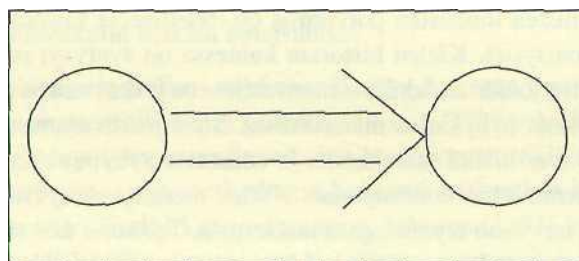
Kielellisten ilmausten polysemia on todellisessa kielenkäytössä hyvin monisyistä. Kielen historian kuluessa on syntynyt merkityslaajentumia, joiden mahdollista motivaatiota on joskus vaikea tavoittaa synkronisesta nykykielen materiaalisia. Siksi jotkin alamerkitykset vaikuttavat erillisiltä saarekkeilta ja edustavat nykypuhujan kielitajussa pikemminkin homonymiaa. Niiden merkitysyhteyksien selittämiseen tarvitaan etymologista tutkimusta. Toisinaan taas alamerkitykselle voi spekuloida useita erilaisia motivoivia yhteyksiä. Kognitiivisen semantiikan saavutuksena voi tällä hetkellä pitää sitä, että se on aktivoitunut uudelleen sanasemantista tutkimusta, johon liittyy pyrkimys laaja-alaisen yleistysten etsimiseen (ks. esim. Geeraerts et al. 1994).

Kognitiivinen kielentutkimus on osa laajempaa funktionaalista suuntausta, jossa korostetaan sitä, että kieliopilliset luokat motivoituvat merkityksestä ja kielen käytöstä. Kognitiivinen kielentutkimus on muuta funktionalismia voimakkaammin keskittynyt kieliopillisten luokkien merkityslähtöiseen kuvaukseen. Morfosyntaksia ei siis pidetä autonomisena kuten generativismissä vaan kieliopin rakenteet selitetään merkityksestä käsin.

Yksinkertainen esimerkki tästä on transitiivilauseen kuvaus (ks. esim. Langacker 1991a: 209-260). Kieliopillisten rakenteiden oletetaan perimmältään motivoituvan ihmisen toiminnan tavoista. Konventionaalisista perustoimintatavoista on myös käytetty nimitystä mielikuvaskaema (ks. Johnson 1987; myös Onikki 1994). Transitiivilauseen prototyyppi perustuu tämän ajattelutavan mukaan teon arkkityyppiin tai skeemaan, joka on pohjimmiltaan kokemuksellinen ja ei-kielellinen. Sitä on kuvattu biljardipallomallilla: tyypillistä tekoa edustaa tapahtumakokonaisuus, jossa ihminen käyttää fyysistä voimaansa kepin avulla ja sysää toiminnan kohteen, biljardipallon liikkeeseen.

9. Kaino pisti pallon liikkeeseen.

Teossa on siis aktiivinen ja aloitteellinen agentti, jota ilmaistaan transitiivilauseen subjektilla (*Kaino*), ja muutoksen kokeva toiminnan kohde, jota ilmaistaan objektilla (*pallon*). Teko on voiman siirtämistä agentista kohteeseen. (Vrt. Lakoff-Johnson 1980: 69- 76.) Tämä vastaa jo antiikista periytyvää käsitystä, jota termi transitiivinenkin ilmaisee (vrt. Luhtala 1997). Langacker kuvaa suhdetta seuraavantyyppisellä diagrammilla:

Kuvio 1. Prototyyppisen teon yksinkertaistettu diagrammikuvaus (vrt. Langacker 1991a: 211).

Prototyypijäsennystä sovelletaan kieliopillisiin luokkiin siten, että esimerkiksi epätyypillisempien transitiivilauseiden tulkitaan jossain suhteessa muistuttavan prototyypin. Transitiivilauseen malli ikään kuin pakottaa muunkin tyyppiset asiointilat samaan hahmotustapaan. Esimerkiksi ilmauksessa *Kaino muistuttaa tavoiltaan Vienoa* ei ole aktiivista voimansiirtoa subjektista (*Kaino*) objektiin (*Vienoa*). Silti subjekti on korostaisempi lauseenjäsen ja lauseen käsitteistykseen edellyttämän mentaalisen siirtymän (vertailun) lähtökohta. Kognitiivinen kielentutkimus on ottanut tehtäväkseen käydä eri kielten kieliopilliset rakenteet läpi tällaisiin perushahmotustapoihin ja niiden muunnelmiin liittyen. Sijaintisuhteet kytkeytyvät mitä ilmeisimmin ihmisen aistihavaintoon ja kulttuuriseen kokemusmaailmaan, joten niiden ilmaukset ovat tarjoutuneet suosituksi lähtökohdaksi tutkimukselle (mm. Casad 1982; Brugman 1988, Hawkins 1985, Vandeloise 1984, 1986; suomen sijajärjestelmästä Leino 1993; Huomo 1997; ks. myös Herskovits 1986; Talmy 1983). Laajin koko kielen järjestelmää kartoittava kuvaus on Langackerin lähinnä englannin kieleen keskittyvä kaksiosainen perusteos (1987, 1991b). (Ks. myös Ungerer & Schmid 1996.)

Lingvistiikalla on edelleen vastattavanaan perustavia haasteita, kuten kysymys siitä, minkälainen järjestelmä kieli oikeastaan merkityksen näkökulmasta on. Kielistä ei ole vielä koottu kattavia semanttisia kuvauksia. Kokonaisvaltaista analyysia ei ole esitelty esimerkiksi siitä, kuinka suomen runsas johtomorfologia toimii merkityksen kannalta (tutkimuksista ks. esim. Määttä 1994). Kognitiivinen kielentutkimus tarjoaa yleiskehikon, jonka piirissä erityiskielten tutkimus voi tarjota materiaalia typologiseen tutkimukseen, kielten vertailuun ja niiden yhteisten universaalien piirteiden etsimiseen, sekä kieliopillistumisteoriaan, joka tutkii kielten muuttumista (ks. esim. Croft 1991; Heine et al. 1991; Itkonen 1997a; Lehtinen ja Laitinen 1997).

Lingvistiset analyysit eivät sinänsä voi ottaa kantaa kielen ja kognition suhdetta koskeviin kysymyksiin. Muuten joudutaan noidankehään, josta muun muassa Esa Itkonen (1994: 181) on painokkaasti varoittanut: (1) Lähdetään hypoteesista, että kielen rakenteiden motivoivana perustana ovat kognition käsiterakenteet. (2) Analysoimalla kieltä löydetään tällaisia käsiterakenteita. (3) Näitä löydettyjä käsiterakenteita käytetään selityksenä sille, miksi kielen rakenteet ovat sellaisia kuin ovat. Tällainen kehä voi helposti imaista mukaansa tut-

kijan, joka korostaa kielellisen merkityksen mentaalista, käsitteellistä luonnetta. Kielen näkökulmasta kieli ja kognitio vaikuttavat erottamattomilta. Ajattelumme on suurelta osin kielellistä, ja jotkut tutkijat jopa arvelevat, että ihmisen tietoisuus saattaa perustua kieleen (vrt. Itkonen 1997a: 262- 263, 280).

Kielentutkimus luottaa kuitenkin analyyseja, joiden pohjalla psykologvisti tai kognitiotieteilijä voi rakentaa hypoteeseja. Asian voi ilmaista myös toisin päin: jos saatavilla ei ole riittävän systemaattista tietoa kielen rakenteesta, ei ole myöskään riittäviä tutkimuksellisia lähtökohtia kielen ja kognition suhdetta koskevien hypoteesien muotoiluun. Tähän on kuitenkin syytä liittää varaus: havainto on teoriakuormitteista. Tutkimuksessa saadut vastaukset ovat sidoksissa siihen teoreettiseen näkökulmaan, josta kysymykset on asetettu. Ei siis ole taattua, että tutkimustulokset ovat hyödynnettävissä jatkotutkimukseen, jos tutkimusongelmia ei ole asetettu ottaen huomioon kielen ja kognition suhteen ongelmallisuus.

Kognitiivinen kielentutkimus metodologisena haasteena

Langackerin kognitiivinen kielioppi on osoittanut, että perinteistä lingvististä analyysia voi kehittää merkityskeskiseksi kielenkuvaukseksi. Osa kognitiivisista lingvisteistä kuitenkin kokee Monika Schwarzin (1992) tapaan, että nimitys kognitiivinen jää helposti pelkäksi päälle liimatuksi etiketiksi, jos se ei vaikuta myös käytettyihin tutkimusmenetelmiin. Pelkkä kielen analyysi ei voi murtautua ulos kielen kehästä eikä yksin sen perusteella voi testata hypoteeseja kielen ja kognition suhteesta. Osa tutkijoista keskittyykin nimenomaan kysymykseen siitä, millaisin metodein voidaan saada tietoa kielen ja kognition suhteesta. Tässäkin tarjoutuu ainakin kaksi tietä. Yksittäinen lingvisti voi yhdistellä tutkimustilan muiden tutkijoiden tuloksiin. Toinen mahdollisuus avautuu monitieteisissä tutkimusryhmissä. Mainitsen kummastakin pari esimerkkiä (ks. myös Raukko 1995).

Viittomakieli paljastaa ihmiskielten vaihtelun rajoja, sillä sen ilmaisuväline poikkeaa selvästi puhutuista kielistä. Viittomakieli on muistettava erityisesti silloin, kun pohditaan, mikä ihmiskielissä on universaalia, kaikille kielille yhteistä (ks. Itkonen 1997a). Mutta kun halutaan pohtia sitä, missä määrin kielen kategoriat motivoituvat sel-

laisista käsitteistystavoista, joille on vastineensa ei-kielellisessä kognitiossa, on jollain keinoin päästävä kielen ulkopuolelle. Tämä on vaikeaa ja keinotekoisinkin, sillä kieltä on kenties mahdoton eristää normaalin kielenkäyttäjän kognitiossa. Esa Itkonen on kuitenkin lähestynyt kysymystä kielen ja kognition suhteesta tarkastelemalla esikielällisen lapsen kognitiota koskevia tutkimuksia (Itkonen 1994, 1997a: 264- 282). Hän löytää näiden tutkimusten tuloksista vastavuuksia sellaisille kielen kategorioille kuin negaatio tai edellä mainittu transitiivisuus. Esikielellinen lapsi kehittää jo toiminnassaan teon skeemaa, jolle hän myöhemmin löytää kielelliset ilmaustavat. Tältä pohjalta Itkonen haastaa generativismin väitteet kielikyvyn erillisyydestä. Itkonen mukaan ajattelumme perusaineekset ovat koossa jo noin puolivuotiaana, ennen kuin lapsi alkaa puhua. Kielenkäyttöä voi pitää välineellisenä tekona, joka kehittyy esikielellisistä välineellisistä teoista (vrt. Bates 1976).

Generativismin väite syntaksin autonomisuudesta on saanut lähinnä uskonkappaleen aseman: generativistit ovat vakaumuksellisesti sen puolesta, funktionalistit sitä vastaan. Onko väite siis todellinen tieteellinen hypoteesi siinä mielessä, että se voidaan muotoilla testattavaksi? Onko se kumottavissa? (Ks. Gibbs 1996.) Paul Deane (1992) on pyrkinyt kokoamaan vastaesimerkkiä hypoteesille syntaksin autonomisuudesta. Hän ottaa käsittelyyn generativismin piirissä runsaasti tarkastellun aiheen, syntaksin niin kutsuttuja siirtoja koskevat rajoitukset (*island constraints*). Kyse on ehdoista, joiden mukaan nominit voivat esiintyä vaihtelevissa lauseasemissa, erillään lauseenjäsenistä, joiden kanssa ne muodostavat lausekkeen, kuten

10.a. *Who* do you have plans for?

10.b. *What* did you give me a choice about?

Deanen mukaan alkuasemaisena voidaan ilmaista sellainen viitepiste, joka ohjaa huomion kohdistumista lauseen informaatio-rakenteessa ja aktivoi relevantin tietokehyksen. "Siirretty" nomini on lauseen voimakkain potentiaalinen huomion kohdistin (Deane 1992: 30- 33).

Omaa vastaesimerkkiäkin Deane lähtee rakentamaan Lakoffin metaforateorian pohjalta. Lakoff (1987: 283) on esittänyt niin kutsutun muodon spatiaalistuksen hypoteesin, jonka mukaan myös kieliopilliset suhteet voi tulkita metaforisena laajentumana tavastamme hahmottaa sijaintisuhteita. Tämä tarjoaa vaihtoehdon jyrkän modulaari-

selle näkemykselle kielen ja sen osa-alueiden erillisyydestä (Deane 1992: 3). Lisäksi Deane tarkastelee kieliopin rakenteita huomion kohdistumisen yksikköinä. Tähän hän saa tukea erilaisista funktionalismin piirissä esitetyistä saavutettavuuden hierarkioista: lauseen puheenaihe, topiikki, määräytyy muun muassa omaksutun näkökulman perusteella. Siihen vaikuttaa se, mitkä osanottajat ovat elollisia ja keitä kohtaan osoitetaan empatiaa (Runo 1976, 1987; Silverstein 1976, 1981). Näistä aineksista Deane rakentaa oman, merkitykseen perustuvan hypoteesinsa siirtosääntöjen rakennerajoituksista.

Hän ei kuitenkaan tyydy tällaiseen lingvistiseen lähestymistapaan vaan laajentaa hypoteesiaan vielä neurologisen tutkimuksen valossa. Muodon spatiaalistuksen hypoteesi saa tukea aivoalueiden työnjaosta, Deane (1992:258- 259, 271; vrt.1996) esittää hypoteesin, jonka mukaan alempi päälaenlohko olisi se aivoalue, jolla mielikuvaskemaattinen hahmotus ja kieliopillisten rakenteiden prosessointi sijaitsevat. Se on aivoalue, jolla eri aistimodaleiteista tuleva informaatio yhtyy.

Harva tutkija on aito kognitiotieteilijä siinä mielessä, että hän halitsisi kognitiota tutkivien eri tieteenalojen terminologian ja metodologi-at. Deaneakin on arvosteltu afasiatutkimuksen väärästä tulkin-nasta, kyvyttömyydestä hyödyntää empiirisiä tutkimustuloksia ja liian yksinkertaistavasta näkemyksestä aivojen toiminnasta (Tesak 1997). Tutkimus onkin yhä enemmän keskittynyt monitieteisiin tutkimus-ryhmiin, joissa on edustettuna vähintäänkin psykolingvistinen asian-tuntemus. Haasteena on metodologioiden ja koeasetelmien kehittä-minen. Psykolingvistiikka on kehittänyt etupäässä reaktioaikoihin perustuvia koeasetelmia laajamittaisemmin 1970-luvulta lähtien (ks. esim. Garman 1990). Kognitiivisen lingvistiikan pitäisi jo osata va-roa sitä helmasyntiä, josta generativismia syytetään: Chomsky ni-mittäin julisti, että kielitiede on kognitiivisen psykologian haara. Kui-tenkin generativistista tutkimusta on leimannut spekulointi abstrak-teilla kielen syvärakenteilla ja psykolingvistisen tutkimuksen kartta-minen. Syvärakenne on osoittautunut vaikeasti testattavaksi. (Ks. esim. Piatelli-Palmarini 1980; Slobin 1979: 53; kognitiivisen kielentutki-muksen kritiikkiä esittää Itkonen 1997b.)

Kognitiivinen kielentutkimus on sitoutunut kielen pintamuotoi-hin siten, että merkityseroja tulisi vastata heijastuma kielen ilmaus-tasolla (nk. sisällönvaatimuksesta vrt. esim. Langacker 1991a: 18-19, 1997: 235). Tältä pohjalta rakennettuja hypoteeseja pitäisi olla

helpompi testata. Merkityksiin ei kuitenkaan ole suonia pääsyä. Kun tutkimus keskittyy merkityksiin, tarvitaan useamman metodin ja koeasetelmatyyppien soveltamista ja niistä saadut tulokset on suhteutettava keskenään. Yleensä sovelletaan niin koehenkilöiden omia arvioita kuin reaktioaikatesteihin perustuvia koeasetelmia (yhdistellään siis intuitiota, introspektiota ja observaatiota). Tutkija voi erikoistua myös jonkin menetelmän kehittämiseen (esim. kyselylomakkeiden käytöstä ks. Raukko 1993,1997).

Otan esimerkiksi kaksi kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä suosiota saavuttanutta kuvaustapaa ja yrityksen testata näiden kuvausten psykologista realistisuutta. Esimerkit osoittavat, että kuvaustermeillä on monta tulkintaa ja kukin tulkinta on teoriasidonnainen. Tarkastelen ensin käsitteiden "mielikuvaisuus" ja "mielikuvaskema" käyttöä ja lopuksi esittelen yritystä testata suosittua polysemian merkitysverkko kuvausta.

Monen tason mielikuvaisuutta

Grammar is simply the structuring and symbolization of semantic content (Langacker 1987:12).

Langacker määrittelee merkityksen konventionaaliseksi mielikuvaksi. Tällä hän tarkoittaa sitä, että erilaiset kieliopilliset rakenteet ja sananvalinnat jäsentävät esitettävää asiaintilaa eri tavoin (ks. esim. Langacker 1987: 39). Näin määriteltynä mielikuvan voi tulkita teorian sisäiseksi tekniseksi termiksi, kielellisen merkityksen synonyymiksi. Tällaista mielikuvaisuus-termin käyttöä voi arvostella, koska sillä ei tarkoiteta samaa kuin arkikielessä tai kognitiivisessa psykologiassa (vrt. Kosslyn 1980).⁵ Langacker (1993) onkin vaihtanut sen termiin *construal*. Suomeksi voidaan puhua erilaisista hahmotustavoista, konstruoinnin tai hahmotuksen ulottuvuuksista, joilla ilmauksen morfosyntaktinen rakenne ja sananvalinta jäsentää kuvattua asiaintilaa (ks. myös Langacker 1997: 242- 243).

Erilaiset sananvalinnan luomat hahmotustavat ovat merkityksellisiä laajemmassakin kuin sanasemanttisessa mielessä. Esimerkiksi suurvaltajohtajien Helsingin tapaamisen aikaan 1997 saatiin muistutus siitä, että sananvalinta on ulko- ja turvallisuuspoliittisestikin merkityksellistä. Poliitikot sorvasivat sellaisia taiten harkittuja sanamuotoja kuin

11. Lipponen: "Ulkopuoliset kunnioittakoot liittoutumattomuuttamme" (HS alaotsikko 18.3.97).

Vähemmän esitettiin tarkempia asiointilan hahmotuksia, kuten

12. Suomi ei halua, että USA ja Venäjä määräävät sen sotilaallisen aseman.

Kielellisen merkityksen tarkastelu voi olla esimerkiksi tällaisten lauserakenteen ja sananvalinnan luomien näkökulma- ja tarkkuuserojen analyysia. Langacker jäsentää lauserakenteen ja sananvalinnan luoman merkityshahmotuksen kolmeen ulottuvuuteen: (1) Valinta kuvaa sitä, mitä asiointilan puolia koodataan kielellisesti. (2) Perspektiivi tarkoittaa sitä, mistä näkökulmasta asiointila esitetään. (3) Abstraktiotaso on kielellisen koodauksen tarkkuusaste (ks. myös Leino 1993: 51- 53; vrt. Itkonen 1997b: 69- 70). Hän on verrannut näitä ulottuvuuksia näköhavaintoon ja mielikuviin. Mielikuvissakin ikään kuin kohdistetaan katse johonkin, joka nähdään tietystä näkökulmasta ja tietyllä tarkkuusasteella (vrt. lintu- tai sammakkoperspektiiviä abstraktiotasoon).

Valinta kattaa ne kognitiiviset alueet, jotka ilmaus edellyttää tulkintataustakseen, sen mittakaavan, jossa liikutaan ja vaikutusalueena sen välittömän taustan, jonka ilmaus aktivoi. Kognitiiviset alueet koostuvat niistä suuremmista esikäsitteellisistä ja käsitteellisistä kokonaisuuksista, joiden osana ilmaus ymmärretään. Esimerkissä 11 *liittoutumattomuus* aktivoi kontekstin tuella sotilaspolitiikan käsitteistysalueen, vaikka sitä ei lauseessa spesifioida. Kunnioitus ja ulkopuoliset täytyy tulkita suhteessa siihen. Possessiivisuffiksi sanassa *liittoutumattomuuttamme* edellyttää "meidän" oikeaa tulkintaa, mihin tekstin muu konteksti ohjaa. Kun puhutaan pääministerin suulla, "me" olemme kansakunta. "Me" sisältää implisiittisen vastakohta-asetelman meihin ja muihin. Sen tulkinnan täsmentämiseen sopii *ulkopuoliset*. Näin ilmaus pelaa tarkemmin täsmentämättömällä vastakohta-asetelmalla "me kansakunnan sisäpuolella olevat" ja "muut ulkopuoliset". Siitä määräytyy myös mittakaava, jossa asiointila hahmottuu.

Kunnioittaminen on prototyypisesti ihmisten sosiaalisen kanssakäymisen tapa ja kansakuntiin liittyen erityisesti sopimusten noudattamista. Kunnioittaminen liittyy yleensä etäisyyden säilyttämiseen siten, ettei pyri pakottamaan toista osapuolta mihinkään eikä tunkeudu toisen yksityisyyden piiriin (vrt. nk. etäkohteliaisuuteen, ks.

negative face Brown-Levinson 1978: 62). Mitä se ulko- ja sotilaspolitiikan käytänteissä merkinneekään, jää lukijan taustatietojen ja vivahteiden tajun varaan. Päivän lehtiotsikoiden ymmärtäminen edellyttää kulttuurisia tietokehyksiä ja lukijoilla aktivoituu eriasteista tietoa sen mukaan, kuinka paljon taustatietoa asiasta on etukäteen.

Esimerkin tarkkuusaste on varsin epämääräinen. Sitä ei saavuteta niinkään korkealla abstraktiotasolla kuin jättämällä täsmentämättä, keitä ovat ulkopuoliset ja minkälaista kunnioittamista edellytetään. Imperatiivimuotoa voi käyttää niin suoraan käskyyn kuin pyyntöönkin ja pääministerin arvovallalla lausuttuna se kattanee tässä tapauksessa kummatkin. Ilmaus on esitetty possessiivisuffiksilla "meidän" näkökulmasta, mutta korosteisen aseman saa myös lauseen aloittava subjekti *ulkopuoliset*. Me esitämme siis pääministerin suulla kansakuntana toimintaohjeen ulkopuolisille. Kolmannen persoonan imperatiivi luo autoritaarisen ja juhlallisen sävyn, joka on vakiintunut intertekstuaalisesti ilmaustyyppin käyttöhistoriasta. Tällaisia seikkoja on perinteisesti käsitelty lingvistisessä pragmatiikassa, kielenkäytön ja sen implisiittisten keinojen tutkimuksessa, mutta kognitiivinen semantiikka ei rajaa pragmatiikkaa ulkopuolelleen selvästi erottuvaksi erilliseksi tutkimusalueeksi.

Esimerkkiä 11 voi verrata esimerkkiin 12, jossa selvästi koodataan valtiot nimillä ja ilmaistaan Suomen perspektiivistä eksplisiitisti se, että kyse on Suomen intentiosta. Analyysia voisi Langackerin kuvauskaluston tuella tarkentaa, mutia esimerkki riittänee antamaan kuvan siitä, miten kielellisen ja kulttuurisen intuition käyttö on välttämätöntä semanttisessa analyysissa ja tekee täsmällistenkin kuvaustermien käytöstä yleensä jossain määrin esseististä.

Kielentutkimus painiskelee koko ajan sen kanssa, että tutkimuskohteena on kieli ja kuvauskielenä on muodossa tai toisessa sama luonnollinen kieli. Yhtenä yrityksenä päästä ulos kielen kehästä voi tulkita Langackerin tavan havainnollistaa merkityskuvauksiaan diagrammein (ks. kuvio, joka esittää transitiivilauseen prototyyppiä). Diagrammit ilmentävät sitä, että kielellinen merkitys kytkeytyy ihmisen aistihavaintoon, erityisesti tapaan havaita spatiaalisia eli tilaan liittyviä ja voimadynaamisia suhteita. Diagrammien status on kuitenkin epäselvä. Langacker itse huomauttaa, että ne eivät ole metakieli vaan havainnollistustapa (vrt. Langacker 1987: 7; 1991 b: 511). Mitä abstraktimmista merkityksistä on kyse, sitä ilmeisempää on myös

se, etteivät diagrammit selitä itse itseään vaan tarvitsevat tulkintansa tueksi sanallista analyysia. Niiden takana on piirtämiskonventio, jota ei ole loppuun saakka eksplikoitu. Vaikka Langackerin diagrammeja voi arvostella jopa perustelemattomiksi, ne tuntuvat intuitiivisesti vetoavilla. Näyttäisikin siitä, että diagrammikuvausten suoraa tuomitsemista hedelmällisempi tie olisi sen perusteiden etsiminen (vrt, Itkonen 1997b: 68- 74).⁶

Lakoff (1987: 68, 1990) on tulkinnut Langackerin diagrammit yhdeksi mielikuvaskaemojen kuvaustavaksi. Mielikuvaskaeman käsiteltiin on kognitiivisessa kielentutkimuksessa tarkastellut filosofi Mark Johnson (1987).⁷ Kyse on karkeasti sanottuna ihmisen toiminta- ja hahmotustavoista, jotka kehittyvät vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Johnson olettaa, että tällaiset perushahmotustavat ovat myös kielellisen merkityksen perustana ja niitä muunnellaan ilmausten polysemiassa. Mielikuvaskaemoilla olisi siis sekä kielellinen että ei-kielellinen ulottuvuutensa. Mikäli hypoteesi mielikuvaskaemoista muotoillaan riittävän tarkasti, pitäisi sitä päästä testaamaan niin kielellisen kuin ei-kielellisenkin todistusaineiston, evidenssin pohjalla. Se voisi siis olla väylä kielellisen ja ei-kielellisen kognition suhteen tarkasteluun (ks. myös Onikki 1994).

Muutamia yrityksiä mielikuvaskaemojen testaamiseksi on tehty. Psykologingvisti Raymond Gibbs on tutkimusryhmineen pyrkinyt kehittämään koeasetelmia, joilla tutkitaan hänen kokemukselliseksi semantiikaksi (*experiential semantics*) kutsumaansa kognitiotieteen aluetta (Gibbs et al. 1994: 250). He ovat muun muassa testanneet mielikuvaskaemojen osuutta englannin 'seisoa' - verbin *stand* polysemiassa. Koehenkilöt ovat tehneet erilaisia ruumiinliikkeitä: nousseet seisomaan, liikkuneet, taivutelleet ja nousseet varpailleen. Näin on pyritty siihen, että he saavat tietoisesti tuntumaa seisomiseen asen-tona ja ruumiillisena kokemuksena. Tämän jälkeen heille on luettu kuvauksia 12:sta Johnsonin esittämästä mielikuvaskaemasta. Heitä on pyydetty arvioimaan seitsenportaisella asteikolla, kuinka hyvin kuvattu skeema sopii yhteen heidän seisomiskokemuksensa kanssa. Viideksi tärkeimmäksi skeemaksi osoittautuivat *tasapaino*, *vertikaalisuus*, *keskus-periferia*, *vastus* (resistance) ja *kytkös*.

Toisessa kokeessa toiset koehenkilöt arvioivat sitä, missä määrin kukin näistä skeemoista luonnehtii annettuja esimerkkilauseita. Vertailutesti samantyyppisiin mutta *stand*- verbittömiin lauseisiin antoi

tukea oletukselle, että juuri *stand*- verbi vaikutti ratkaisevasti edellisen kokeen arvioihin. Tilastollinen analyysi osoitti, että saatujen skeemaprofiilien pohjalta voitiin ennustaa 79-prosenttisesti se, kuinka eri koehenkilöt olivat toisessa kokeessa ryhmittäneet esimerkkilauseita viiteen samankaltaisten tapausten ryhmään (Gibbs & Colston 1995: 353). Gibbs kumppaneineen katsoi osoittaneensa kokeillaan, että ruumiilliseen kokemukseen perustuvilla mielikuvaskemoilla on osuutta siihen, kuinka verbin polysemia ja abstraktimmatkin merkitykset ymmärretään (Gibbs et al. 1994: 233). Mielikuvaskemat siis motivoivat ainakin osaksi verbin eri käyttöjä (mas. 235).

Gibbsin ja kumppaneiden koeasetelmia kohtaan voi esittää useita varauksia. He itsekin toteavat, että mielikuvaskemoja pidetään yleensä esikäsitteellisenä eikä niiden representaation statuksesta ole selvää käsitystä (mas. 249). Kun koehenkilöiltä pyydetään arviota, edellytetään heidän tiedostavan sellaisia toiminnan tapoja ja merkitysrakenteita, joita arkielämässä ei tarvitse tiedostaa. Ei myöskään ole selvää, missä määrin esimerkiksi motoriset skeemat ovat sanallisesti tiedostettavissa. Koeasetelmat esittävät mielikuvaskemat annettuina. Jos koehenkilö on yhteistyöhaluinen, hän pyrkii täyttämään annetun tehtävän annetuin käsittein. Koetilannehan on jo sellaisenaan luonnon, joten vaikka koehenkilö siinä käyttäisikin anneltuja käsitteitä, ei tuloksia voi suoraan yleistää koskemaan kokeen ulkopuolista käyttäytymistä. Koeasetelma ei takaa pääsyä kielen kehästä ruumiillisen kokemuksen ja kieli-intuition uskottavaan vertailuun. Gibbs ja kumppanit eivät myöskään tarkastele sitä, millainen osuus mielikuvaskemoilla olisi verbin merkityksessä.

Johnsonilta poimittu rajallinen mielikuvaskemojen joukko rajaa myös sitä, mihin huomio kiintyy. Annetuista skeemoista saa odotuksenmukaisesti runsaasti kannatusta *vertikaalisuus*. Sen sijaan huomio ei yhtä herkästi kiinnity esimerkiksi seisomis- tai pysähdystilaan liikkeen vastakohtana kenties siksi, ettei annetussa skeemalis-tassa ollut sitä kuvaavaa skeemaa. Koetuloksissa tämä heijastuu niin, että arvioitavaksi annetun viiden skeeman sopivuusarviot ovat alhaisimpia niissä esimerkeissä, joissa pysähdystilan hahmotus tuntuu selvimmin olevan mukana: *let the issue stand* (vahvin arvo 3.04 *keskus-periferia* -skeemalle asteikolla 1-7) ja *let the mixture stand* (vahvin arvo *tasapaino* - skeemalle 3.17; mas. 243).

Gibbsin ja kumppaneiden kokeet eivät siis vielä anna täysin vakuuttavia todisteita mielikuvaskaemojen psykologisesta realistisuudesta ja niiden osuudesta polysemiassa. He itsekin toteavat, että hypoteesia mielikuvaskaemoista täytyisi vielä kehittää siten, että saadaan testaamista varten ennusteita, jotka voidaan todistaa oikeiksi tai vääriksi, siis falsifioida (Gibbs & Colston 1995: 373). Heidän työnsä on kuitenkin osoitus siitä, että uudentyypisiä koeasetelmia kehitellään ja esitettyjä väitteitä kielen ja kognition suhteesta yritetään vakavissaan saada testattavaan muotoon.

Merkitysverkko: verkkojen verkosto

Kognitiivisessa semantiikassa ei ole ennalta asetettua kriteeriä sille, millä karkeustasolla kuvaus liikkuu. Pikemmin kuin mahdollisimman abstrakteja yleistyksiä on korostettu sitä, että kielenkäytölle voi olla hyödyllistä myös suhteellisen alhaisen abstraktiotason luokittelu. Näin voidaan osoittaa yhteys konkreettiseen havaintoon ja toimintaan. Tämä on Berlinin (1971) ja Roschin (mm. 1977a, b, 1978) tutkimuksista juontuva oletus perustason luokittelusta. Sen mukaan ihmiselle keskeisin luokittelun abstraktiotaso on se, joka heijastaa esineiden muotoa ja niiden käytössä tarvittavia liikkeitä. Esimerkiksi tuolit ovat istumista varten ja siksi niiden hahmoissa on enemmän yhteistä kuin ylätasoon käsitteen *huonekalu* tarkoiteilla. Sellaiset alakäsitteet kuin *nojatuoli* tai *keinutuoli* eivät tuo merkityslisää, joka ratkaisevasti muuttaisi tuolin käytön perustoimintaa, istumista. Perustason on arveltu heijastuvan kieleen siten, että lapsi oppii perustason käsitteet ennen ylä- ja alatasoon käsitteitä. Perustason käsitteet ovat kielessä usein toistuvia yhdistämättömiä perussanoja kuten *tuoli* tai *pöytä*.

Suhteellisen alhaiselle abstraktiotasolle on muitakin perusteita. Metaforiset laajentumat motivoituvat usein suhteessa spesifisiin käytöihin ja idiomien tarkastelu edellyttää yksityiskohtaista kollokaatioiden analyysia. Tarkastellaan siis sellaisia usein yhdessä esiintyviä sanoja kuin esimerkiksi *nousta valtaan* (vrt. esim. 4; ks. myös Langacker 1991a: 265.) Mikäli merkityslaajentumien luonteesta päästään esittämään jonkinlainen yleisnäkemys, se auttaa myös määrittämään yksittäisten kuvausten karkeustasoa.⁸

Polysemiaa on kuvattu merkitysverkkoina, mutta tarkemmin katsottuna merkitysverkkokuvauksia on yhtä monenlaisia kuin on ku-

vaajiakin, kuten Dominiek Sandra ja Sally Rice (1995; 94) toteavat. Erotetut verkon noodit eli solmut heijastavat ilmauksen käyttöympäristöjen eroa. Yksimielisyyttä ei ole kriteereistä, joiden mukaan niitä tulisi kutsua erillisiksi alamerkityksiksi (ks. myös Raukko 1994).

Osa tutkijoista on kuitenkin lähtenyt kehittämään metodeja, joilla kuvausten psykologista realistisuutta voitaisiin joiltakin osin testata. Esimerkiksi Sandra ja Rice (1995) ovat saaneet koeasetelmillaan alustavaa tukea sille, että prepositiokuvausten varsin hienojakoinen merkityserittely vastaisi kielenkäyttäjien osoittamia luokitustapoja. Koe-tulosten tulkinta ja niiden yleistettävyyks on oma ongelmansa.

Sandra ja Rice (1995: 104) ovat eritelleet näkökulmia verkkokuvausten psykologisen realistisuuden tulkintaan. Erityisen lupaavalta ei vaikuta tulkinta, jonka mukaan esitetyt analyysit kuvaisivat kielenkäyttäjien mentaalisia representaatioita. Voidaan sen sijaan olettaa, että jotkin verkkokuvauksen puolet, kuten merkityserottelujen hienojakoisuus, heijastaisivat tapaa, jota kielenkäyttäjät soveltavat luokittelussaan. Tällöin verkkokuvaus ei suoraan ota kantaa representaatioiden tai prosessien luonteeseen. Kolmas mahdollisuus on olettaa, että esitetyt merkityssuhteet ovat kognitiivisesti motivoituja, vaikka ne pikemminkin kuvaavat kielijärjestelmää kuin yksittäisen kielenpuhujan representaatioita. Näin voidaan kuvata esimerkiksi etymologisia suhteita, jotka eivät ole eläviä nykypuhujien kielitajussa.

Merkitysverkkokuvaukset eivät siis ole suoralta käsin keskenään vertailtavissa. Tämä on yksi esimerkki metakielen vaihtelevan ja määrittelemättömän käytön ongelmista. Metakielen ongelmat tulevat kielitieteessä esiin laajemminkin. Eri koulukuntien tuloksia on vaikea vertailla siksi, että eri teoriakehysten metakieliä on vaikea suhteuttaa toisiinsa. Yhteistä kieliä on vielä vaikeampi löytää, kun ylitetään tieteidenväliset rajat. Metakielen ongelmia voi kritisoida eksplisiittisyyden puutteeksi, mutta perimmäisempi kysymys on, mitä eksplisiittisyydellä merkityksen kuvauksessa tarkoitetaan. Kuinka holistisia, joustavia ja avoimia luokituksia kuvataan eksplisiittisesti ilman, että sortutaan joko- tai -luokitteluun välttämättömille ja riittävine ehtoineen?

Silloin kun semantiikassa ei operoida tietyllä formalismilla, vaivaa analyysieja jonkinasteinen esseistisyys ja impressionistisuus (vrt. esimerkkien 11 ja 12 analyysia). Vaikka tutkimusperinteessä on vaikiintunutta termistöä ja luokitustapoja, on kuvauskieltä myös luotava tarpeen mukaan. Se hankaloittaa tulosten hahmottamista, vertailua

ja soveltamista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tulosten eksakti ja formaali kuvaus olisi mahdotonta. Yksinäisiä kokeiluja on jo tehty kognitiivisenkin semantiikan mallintamiseksi (ks. esim., Holmqvist 1993; Regier 1996; Zlatev 1997). Langackerin kognitiivinen kielioppimalli tarjoaa varsin tarkan peruskuvauskäsitteistön ja pyrkii eksakteihin analyyseihin.

Kuvauksen tarkkuuden ohella toinen kohtalonkysymys on, kuinka laajoissa yhteyksissä kielellinen merkitys tulisi kuvata. Kognitiotiede ja kognitiivinen psykologia eivät ole ainoita suuntia, johon kielellisen merkityksen tutkimusta tulisi laajentaa. Peter Harder (1996) tuo painokkaasti esiin sen, että kieli on ennen kaikkea vuorovaikutuksen väline. Merkityksen tarkastelu yksinomaan mielen sisäisinä tiloina olisi hänen mukaansa samaa kuin tarkasteltaisiin jalkapalloa mittamalla yksittäisen pelaajan aivokuoren magneettikentän vaihteluja hänen kognitiivisten tilojensa kartoittamiseksi. Kielentutkijan oman intuition ja introspektion käytön rajoituksista on virinnyt metodologinen keskustelu, joka on johtanut osan tutkijoista kehittämään psykolingvistisiä koeasetelmia. Sen sijaan semantikot eivät perinteisesti ole nähneet ongelmaa siinä, että kielellisten ilmausten merkitystä yleensä tarkastellaan vain lauserajaan asti ulottuvista konteksteista, Tekstuaalinen tarkastelu on ollut tekstintutkijoiden ja vuorovaikutusrakenteen tarkastelu keskusteluanalyttikkojen aluevaltaus. Laajemman funktionaalisen suuntauksen piirissä on noussut tarve yhdistää kontekstuaalisen tarkastelun eri puolet, Kognitiivinen kielentutkimus on myös korostanut merkitysten kulttuurisia ulottuvuuksia, mutta toistaiseksi varsin harvat tutkijat ovat ottaneet tehtäväkseen kehittää metodologioita tarkasteluun, joka on perinteisesti luettu antropologisen lingvistiikan alaan (ks. Hanks 1990; Lakoff 1987; Taylor-MacLaury 1995; Wierzbicka 1991). (Ks. myös Langacker 1997.)

Kognitiivisen kielentutkimuksen intressit haaraautuvat moneen suuntaan. Kognitiivisen semantiikan merkitysnäkemys korostaa kokonaisvaltaisuutta ja kokemuksellisuutta, merkityksen yhteyttä ihmisen ruumiilliseen kokemukseen, aistihavaintoon ja kulttuuriin - kielellisen merkityksen erottamatonta yhteyttä ihmisen kognitioon ja sen tietorakenteisiin. Julistettu merkitysnäkemys on kokonaisvaltaisuudessaan radikaalimpi kuin sen piirissä tähän asti esitetyt tutkimusperinteestä polveutuvat tutkimukset. Merkityksen holistisuus, intersubjektiiivisuus ja kontekstuaalisuus edellyttävät hermeneuttista tutkimusasen-

netta, jonka kokonaisvaltainen saavuttaminen on kielitieteellisenkin merkityksentutkimuksen todellinen koetinkivi. Tällä hetkellä on vaikea kuvitella, millainen tutkimus kattaisi koko kentän kieliopillisten rakenteiden analyysistä kulttuurisiin myyttisiin merkityksiin, tekstuaaliin ja vuorovaikutusstrategioihin - ja kuvaaisi tuon kaiken suhteessa ihmisen kognition representaatioihin ja prosesseihin. Silti on syytä kysyä, kuinka paljoa on lopultakaan saavutettavissa paloittelemalla kielen eri ulottuvuudet eri tutkimussuuntien lohkoiksi. Kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä virinnyt metodologioiden kriittinen tarkastelu on parhaimmillaan uuden tutkimusasenteen etsintää.

Alaviitteet

¹ Kiitän Anu Airolaa, Pentti Leinoa, Jarno Raukkoa ja Jan-Ola Östmania kommenteista tämän artikkelin varhaisversioon. Luonnollisesti esitän tässä oman näkemykseni ja olen siitä yksin vastuussa.

² Muodolla tarkoitan tässä ensi sijassa ilmaustasoa, jolloin kielellinen merkki jakautuu muotoon ja merkitykseen Haaparannan (tässä teoksessa) kielifilosofiseksi jaoksiksi kutsumaan tapaan. Jäljempänä tulee kuitenkin myös puhe mielikuvaskeemoista ja hahmotuksen ulottuvuuksista, jotka voisi luikita myös merkityksaineesta jäsentäväksi muodoksi. En puutu tässä artikkelissa problematiikkaan, joka liittyy merkitys aineksen ja muodon erotteluun tai kielellisen merkityksen erottamiseen syväreprsentaatioista (ks. Saariluoman artikkeliä tässä teoksessa). Mieli on niin ikään monitulkintainen sana. Tässä se viittaa kognitioon mutta käsittelem myös intensioiden kuvausta ja merkitystä mielessä *Sinn* tai *sense*. En käy tarkemmin erittelemään näitäkään käsitteitä.

³ Tämä pätee jopa fonologiaan, sillä foneemi on pienin merkityksiä erotteleva yksikkö. Foneemit tunnistetaan sellaisista minimipareista kuin *pussi* ja *bussi*, joissa sanojen merkitysero on yhden foneemin varassa.

⁴ Jo perinteinen strukturalistinen tarkastelu korosti sellaisia merkityskenttiä jäsentäviä merkityssuhteita kuten vastakohtasuhteet, ylä- ja alakäsitteet sekä osakokonaisuussuhteet. Näillä on heijastumansa myös polysemiassa. Vastakohtaparin tuntomerkitön jäsen voi määräehdoin edustaa yläkäsitettä: *Nuori on alle 25 vuotta vanha*. Sama ilmaus voi toisinaan viitata kokonaisuuteen ja toisinaan sen funktionaaliseen osaan: *ikkuna meni rikki, seinään puhkaistiin uusi ikkuna*. (Ks. esim. Lyons 1977: 270 - 317.)

⁵ Mielikuvat on representaatioina usein eroteltu niin kutsutusta propositionaalisesta tiedon esityksestä, jollaisena kielen on arveltu kognitiossa edustuvan. Representaatioiden luonteesta ei kuitenkaan ole yksimielistä käsitystä, ja konnektionismi on kyseenalaistanut aiempia näkemyksiä (ks. esim. Bechtel-Abrahamson 1991; Paivio 1986; Pederson-Nuyts 1997; Pinker-Mehler 1989 sekä Saariluoma tässä teoksessa). Kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä Johnson (1987) on esittänyt oletuksen, että kielellinen merkitys pohjautuu mielikuvaskemoihin. Tällainen näkemys kumoaa jyrkän kahtiajaon mielikuvien ja propositionaalisen tiedon esityksen väliltä.

- ⁶ Näkemykseeni on vaikuttanut myös sähköpostikeskustelu Esa Itkosen kanssa, mistä hänelle kiitokset.
- ⁷ Käsite on perua Kantilta ja kognitiivisesta psykologiasta, vaikkei Johnson Piaget`ta mainitsekaan. Johnsonin tulkinta poikkeaa edeltäjistä.
- ⁸ Niin kauan kuin yleiskriteerejä ei ole esitetty, saattaisi yksittäisen kuvauksen tarkoituksen määrittely myös auttaa. Mikäli pyritään siihen, että kuvauksesta voisi olla hyötyä tietokone-lingvistiikalle, kielenopetukselle, sanakirjankirjoituksen tai muuhun sellaiseen tarkoitukseen, voivat soveltavat päämäärät auttaa myös perustutkimuksen karkeusasteen hahmottamista.

Kirjallisuus

- Airola, A. (1995). *Nousta-verbin semantiikkaa*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.
- Anttila, R. (1977). *Analogy*. Trends in Linguistics State-of-the-Art Reports 10. Mouton, The Hague.
- Bates, E. (1976). *Language and context. The acquisition of pragmatics*. Academic Press, New York.
- Bechtel, W. & A. Abrahamsen (1991). *Connectionism and the mind*. Basil Blackwell, Cambridge, Mass.
- Berlin, B. (1971). *Speculations on the growth of ethnobotanical nomenclature*, Language-Behavior Research Laboratory Papers No. 39. University of California, Berkeley.
- Brown, P. & S. Levinson (1987 [1978]). *Politeness. Some universals of language use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brugman, C. (1988). *The story of over: Polysemy, semantics, and the structure of the lexicon*. Garland Outstanding Dissertations in Linguistics Series. Garland, New York.
- Casad, E. (1982). *Cora locational and structured imagery*. Ph.D. dissertation. University of California, San Diego.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Janua Linguarum, Series Minor 4. The Hague.
- Chomsky, N. (1969). *Language and mind*. Harcourt, New York.
- Croft, W. (1991). *Typology and universals*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Deane, P. (1992). *Grammar in mind and brain. Explorations in cognitive syntax*. Mouton de Gruyter. Berlin/New York.
- Deane, P. (1996). Neurological evidence for a cognitive theory of syntax: Agrammatic aphasia and the spatialization of form hypothesis. In E. H. Casad (ed.), *Cognitive Linguistics in the Redwoods. The expansion of a new paradigm in linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin, 55-116.
- Foley, W. A. (1997). *Anthropological linguistics. An introduction*. Blackwell, Oxford.
- Garman, M. (1990). *Psycholinguistics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Geeraerts, D. (1988a). Where does prototypicality come from? In B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Benjamins, Amsterdam, 207-230.
- Geeraerts, D. (1988b). Cognitive grammar and the history of lexical semantics. In B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Benjamins, Amsterdam, 647-678.

- Geeraerts, D. & S. Grondelaers & P. Bakema (1994). *The structure of lexical variation. Meaning, naming, and context*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Gibbs, R. W. (1996). What's cognitive about cognitive linguistics? In E. H. Casad (ed.), *Cognitive Linguistics in the Redwoods: The expansion of a new paradigm in linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 27-53.
- Gibbs, R. W. Jr. & D. A. Beitel & M. Harrington & P. E. Sanders (1994). Taking a stand on the meanings of *Stand*, Bodily experience as motivation for polysemy. *Journal of Semantics* 11: 231-251.
- Gibbs, R. W. & H. L. Colston (1995). The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations. *Cognitive Linguistics* 6-4: 347-378.
- Gumperz, J. J. & S. C. Levinson (eds.) (1996). *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hanks, W. (1990). Referential practice. Language and lived space among the Maya. Chicago University Press, Chicago.
- Harder, P. (1996). *Functional semantics. A theory of meaning, structure and tense in English*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York.
- Haviland, J. B. (1993). Anchoring, iconicity and orientation in GuuguYimithirr pointing gestures. *Journal of Linguistic Anthropology*, 3(1), 3-45.
- Hawkins, B. W. (1985). *The semantics of English prepositions*. Trier; L.A.U.T. Series A, 142.
- Heine, B. & U. Claudi & F. Hünemeyer (1991). *Grammaticalization. A conceptual framework*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Heinämaa, S. (1996). *Ele, tyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*. Gaudeamus, Helsinki.
- Herskovits, A. (1986). *Language and spatial cognition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Holmqvist, K. (1993). *Implementing cognitive semantics*. Lund.
- Huomo, T. (1997). Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. *Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 55. Turku.
- Itkonen, E. (1994). *Universaalikieliopin kognitiiviset juuret*. Virittäjä, 179-203.
- Itkonen, E. (1997a). *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Gaudeamus, Helsinki.
- Itkonen, E. (1997b). The social ontology of linguistic meaning. Teoksessa T. Haukioja & M-L. Helasvuo & M. Miestamo (eds.). *Yearbook of the Linguistic Association of Finland*. SKY 1997, Turku, 49-81.
- Jackendoff, R. (1983). *Semantics and cognition*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Jackendoff, R. (1992). *Languages of the mind*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Kosslyn, S. (1980). *Image and mind*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Kuno, S. (1976). *Subject theme and speaker's empathy - a reexamination of relativization phenomena*. In C. N. Li (ed.). *Subject and topic*. Academic Press, New York, 417-444.
- Kuno, S. (1987). *Functional syntax*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Kusch, M. & J. Hintikka (1988). *Kieli ja maailma*. Pohjoinen, Oulu.
- Kövecses, Z. (1989). *Emotion concepts*. Springer-Verlag, New York.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago University Press, Chicago.

- Lakoff, G. (1990), The Invariance hypothesis. Is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1(1), 39-74.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago University Press, Chicago.
- Langacker, R. W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, R. W. (1991a). *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Langacker, R. W. (1991b). *Foundations of Cognitive Grammar II. Descriptive application*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, R. W. (1993). Universal of Construal. In J. S. Guenier & B. A. Kaise & C. C. Zoll (eds.), *Proceedings of the nineteenth annual meeting of the Berkeley Linguistic Society. February 12-15, 1993. General session and parasession on Semantic typology and semantic universal*. Berkeley, Cal., 447- 463.
- Langacker, R. W. (1997). The contextual basis of cognitive semantics. In J. Nuyts & E. Pederson (eds.), *Language and conceptualization*. Cambridge University Press, Cambridge, 229-252.
- Lehtinen, T. & L. Laitinen (toim.) (1997). *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomen kielestä*. Kieli 12, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, P. (1987). Kieli ja maailman hahmottaminen. Teoksessa T. Hoikkala (toim.), *Kieli, kertomus. kulttuuri*. Gaudeamus, Helsinki, 26- 51.
- Leino, P. (1988). Kieli tilakieliopin kehityksessä nähtynä. Teoksessa J-O. Östman & U. Nikanne & K. Jokinen & K. Wiik (toim.), *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja*. Helsinki, 123-142.
- Leino, P. (1993). Polysemia - kielen moniselitteisyys. *Suomen kielen kognitiivista suomen kielestä*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Levinson, S. C. (1992). *Language and cognition. The cognitive consequences of spatial description in Guugu Yimithirr*, Working paper No. 13. Cognitive Anthropology Research Group, Nijmegen,
- Levinson, S. C. (1996). Relativity in spatial conception and description. In J. J. Gumperz, & S. C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge University Press, Cambridge, 177-202.
- Levinson, S. C. (1997). From outer to inner space: linguistic categories and non-linguistic thinking. In J. Nuyts & E. Pederson (eds.), *Language and conceptualization*. Cambridge University Press, Cambridge, 13-46.
- Lucy, J. (1992a), *Language diversity and thought. A reformulation of the linguistic relativity hypothesis*. Cambridge University Press, Cambridge,
- Lucy, J. (1992b), *Grammatical categories and cognition. A case study of the linguistic relativity hypothesis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Luhtala, A. (1997). *On the origin of syntactical description in Stoic logic*. Helsinki.
- Lyons, J. (1977), *Semantics I*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Määttä, U. (1994). *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä*. Opera fennistica & linguistica 7. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Nikanne, U. (1992). Metaforien mukana. Teoksessa L. Harvilahti & J. Kallio-koski & U. Nikanne & T. Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 60-78.
- Norvig, P. & G. Lakoff (1987). *Taking. A study in lexical network theory*. Pro-

- ceedings of (the thirteenth annual meeting of the Berkeley Linguistic Society, California, Berkeley, 195-206.
- Onikki, T. (1992). Paljon pystyssä. Teoksessa L. Harvilahti & J. Kalliokoski & U. Nikanne & T. Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 33-59.
- Onikki, T. (1994). Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. Teoksessa P. Leino & T. Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kieliooppia 2*. Kieli S. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 70-138.
- Paivio, A. (1986). *Mental representations. A dual coding approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Pederson, E. & J. Nuyts (1997). Overview: on the relationship between language and conceptualization. In J. Nuyts & E. Pederson (eds.), *Language and conceptualization*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-12.
- Pinker, S. & J. Mehler (eds.) (1989). *Connections and symbols*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Piattelli-Palmarini, M. (ed.) (1980 [1979]). *Language and learning. The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*. [Théories du langage, théories de l'apprentissage]. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Raukko, J. (1993). *Get examined, A cognitive semantic study on the polysemy of get as a dynamic network of meanings*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston englannin kielen laitos.
- Raukko, J. (1994). Polysemia: merkitysten verkosto- merkityksen verkko. Teoksessa P. Leino & T. Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kieliooppia 2*. Kieli 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 36-69.
- Raukko, Jarno (1995). Mihin kognitiivinen kielitiede on menossa? *Virittäjä* 99(4), 592- 599.
- Raukko, J. (1997). The status of polysemy in linguistics. From discrete meanings to default flexibility. Teoksessa T. Haukioja & M.-L. Helasvuo & M. Mies-tamo (eds.). *Yearbook of the Linguistic Association of Finland*. SKY 1997, Turku, 145-170.
- Regier, T. (1996). *The human semantic potential. Spatial language and constraint connectionism*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Rosch, E. (1977a). Human Categorization. In N. Warren (ed.), *Advances in cross-cultural psychology. Vol. 1*. Academic Press, London, 1-49.
- Rosch, E. (1977b). Classification of real-world objects. Origin and representations in cognition. In P. N. Johnson-Laird & C. Wason (eds.), *Thinking. Readings in cognitive science*. Cambridge University Press, Cambridge, 212-222.
- Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch & B. B. Lloyd (eds.), *Cognition and categorization*. Erlbaum, Hillsdale, New Jersey, 27-28.
- Sandra, D. & S. Rice (1995). Network analyses of prepositional meaning: Mirroring whose mind - the linguist's or the language user's? *Cognitive Linguistics* 6-1: 89-130.
- Saussure, F. de (1983 [1916]). *Course in general linguistics*. [Cours de linguistique générale] Ed. by C. Bally & A. Sechehaye with A. Reidlinger, transl. and annotated by R. Harris. Duckworth, London.
- Schwarz, M. (1992). *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität. Repräsentationale und prozedurale Aspekte der semantischen Kompetenz*.

- Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Silverstein, M. (1976). Hierarchy of features and ergativity. In R.M.W. Dixon (ed.), *Grammatical categories in Australian languages*. Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra, 163-232.
- Silverstein, M. (1981). Case marking and the nature of language. *Australian Journal of Linguistics* 1: 227-244.
- Slobin, D. (1979). *Psycholinguistics*, Second edition, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois.
- Slobin, D. (1996). From "thought and language" to "thinking for speaking". In J.J. Gumperz & S. C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge University Press. Cambridge, 70-96.
- Talray, L. (1983). How language structures space. In H. Pick & L. Acredolo (eds.), *Spatial orientation: Theory, research, and application*. Plenum Press, New York, 225-282.
- Talmy, L. (1988). The relation of grammar to cognition. In B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistics Science*. Ser. IV, Current Issues in Linguistics Theory 50. Benjamins, Amsterdam, 165-206.
- Taylor, J. (1989). *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. Oxford University Press, New York.
- Taylor, J.R. & R. MacLaury (eds.) (1995). *Language and the cognitive construal of the world*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Tsacik, J. (1997). *Grammar in the brain: Where is it?* 5th International Cognitive Linguistics Conference. 14-19 July 1997, Vrije Universiteit, Amsterdam. Esitelmä ja abstrakti.
- Tsohatzidis, S. (ed.) (1990). *Meanings and prototypes*. Routledge, London.
- Ungerer, F. & H.-J. Schmid (1996). *An introduction to cognitive linguistics*. Longman, London.
- Vandeloise, C. (1984). *The description of space in French*. Ph. D. dissertation. University of California at San Diego.
- Vandeloise, C. (1986). *L'espace en français*. Editions du Seuil, Paris.
- Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Wittgenstein, L. (1981 [1953]). *Filosofisia tutkimuksia*. Suom. H. Nyman, WSOY, Helsinki.
- Zlatev, J. (1997). *Situated embodiment. Studies in the emergence of spatial meaning*. Gotab, Stockholm.